

WCZORAJ FIGURA, DZISIAJ FIGURANT

W systemie totalitarnym niemal wszyscy znajdowali się w sferze podejrzeń tajnych służb. Dotyczyło to także członków establishmentu, zwłaszcza jeśli trafili na „boczny tor”.

Początek szerszej inwigilacji niektórych członków komunistycznych „elit” wiąże się z usunięciem Władysława Gomułki z funkcji sekretarza generalnego PPR i ujawnieniem rzekomego „odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego” w 1948 roku. Rozszerzający się systematycznie krąg osób, które podlegały inwigilacji aparatu bezpieczeństwa, spowodował konieczność powołania specjalnej struktury w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Za „zabezpieczanie operacyjne” partyjnej wierchuszki odpowiadało Biuro Specjalne MBP, przekształcone następnie w Departament X.

Działalność funkcjonariuszy Departamentu X MBP, którzy ścisłą kontrolą objęli praktycznie całe kierownictwo PZPR, stała się prawdopodobnie jedną z przyczyn likwidacji MBP w grudniu 1954 roku. Powołane na jego miejsce Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego i MSW znalazły się już pod pełnym nadzorem działaczy partyjnych. Działalność bezpieki skierowana przeciwko byłym lub obecnym członkom „kierownictwa partyjno-państwowego” nie zanikła jednak. W dalszym ciągu prowadzono inwigilację działaczy partyjnych odsuniętych od władzy, operacje te były jednak nadzorowane przez kierownictwo PZPR, które *notabene* regularnie informowano o postawach i ciekawszych wypowiedziach niedawnych współtowarzyszy. W kręgu podejrzeń u progu lat sześćdziesiątych znaleźli się członkowie liberalnej frakcji partii komunistycznej, obdarzeni mianem „rewizjonistów”. W połowie dekady przyszła kolej na „dogmatyków” – po ucieczce Kazimierza Mijala do Albanii i utworzeniu przez niego Komunistycznej Partii Polski poszukiwano w PZPR osób nastawionych prochińsko lub proalbańsko. Wreszcie największego kontyngentu „podejrzanych” dostarczyły wydarzenia lat 1967–1968, kiedy to z kierowniczych stanowisk usunięto setki działaczy partyjnych. W znacznie mniejszym stopniu inwigilacją objęto osoby odsunięte od władzy w wyniku kryzysów 1970 i 1980 roku.

Analiza tego zjawiska stawia badacza w nietętym położeniu. Oto bowiem niedawny funkcjonariusz systemu, niekiedy nawet współodpowiedzialny za liczne zbrodnie (w 1968 roku inwigilacją objęto np. Jakuba Bermana), sam staje się przedmiotem zainteresowania aparatu bezpieczeństwa. Zbierane są informacje na jego temat przy użyciu zarówno agencji, obserwacji, jak i środków natury technicznej (podstuchy, podgląd). Czasami dochodziło także do podjęcia przez Służbę Bezpieczeństwa aktywnych działań – stosowano różnorodne gry i kombinacje operacyjne. Czy to oznacza, że można taką osobę uznać za ofiarę systemu i postawić w jednym szeregu z ludźmi, którzy walczyli o wolność?

Prezentujemy poniżej dwa dokumenty z inwigilacji byłych członków peerelowskich władz przez SB na początku lat siedemdziesiątych. Zachowały się one w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej, w aktach byłego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Powstały w odstępie kilku miesięcy, w lutym i grudniu 1972 r. Pierwszy z nich sygnowany przez Stanisława Morawskiego, dyrektora Departamentu III MSW (zajmującego się do 1979 r. całokształtem spraw

związanych z ochroną gospodarki oraz przeciwstawianiem się działalności opozycyjnej), był przeznaczony dla wiceministra spraw wewnętrznych Henryka Piętka. Wcześniej otrzymał go minister Wiesław Ociepka. Dotyczy on udziału Edwarda i Rozalii Ochabów w rejsie statku m/s „Orłowo” po Morzu Śródziemnym (listopad 1971 r. – styczeń 1972 r.). Drugi dokument powstał w Wydziale III Departamentu III MSW i trafił do dyrektora tego departamentu wiceministra H. Piętka oraz Franciszka Szlachcica (byłego ministra spraw wewnętrznych, członka Biura Politycznego i sekretarza KC PZPR) oraz do innego wydziału „trójki”. Zawiera on opis postaw i oczekiwań osób zwolnionych w drugiej połowie lat 60. ze stanowisk partyjnych i państwowych oraz byłych wyższych oficerów Wojska Polskiego.

Dokument nr 1

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
Departament III

Warszawa, dnia 11 II 1972

Tajne

L. dz. OE-I-069/2^a/72

Informacja

dot. udziału Edwarda i Rozalii Ochabów w rejsie m/s „Orłowo”

W okresie od 18 XI 1971 do 19 I 1972 r. Edward Ochab¹ wraz z żoną – Rozalią wziął udział w rejsie m/s „Orłowo” na Morze Śródziemne. Statek zawijał do portów: Antwerpii, Dunkierki, La Valetty, Lattakii, Pireusu, Mersinu i Antalyi. W niektórych portach Ochabowie obok zwiedzania miasta odbywali dalsze wycieczki, np. z Lattakii do Damaszku – samochodem oraz z Antalyi do Istambułu – samolotem.

W czasie ww. podróży E. Ochaba RWE opublikowała tekst jego listu do organizacji partyjnej przy WSK Okęcie, co zostało następnie wykorzystane przez ośrodki antykomunistyczne do wrogiej Polsce kampanii propagandowej. Natomiast E. Ochab w rozmowie z członkiem załogi na ten temat zaprzeczył, iż jest autorem ww. listu, twierdząc, że „ktoś się podszył pod jego osobę”.

Mimo prywatnego charakteru pobytu na pokładzie m/s „Orłowo” E. Ochab zachowywał się wobec załogi w oficjalnej formie. Na zebraniach (np. z okazji 30. rocznicy powstania PPR) oraz w dyskusjach wypowiadał swe zdanie w formie exposé, po których stwierdzał: „to wszystko, co chciałem powiedzieć, do widzenia”, po czym wychodził, nie czekając na odpowiedzi czy dyskusję.

Załoga statku wykazywała duże zainteresowanie udziałem małżeństwa Ochabów w rejsie. Komentowano ich zachowanie się, przy czym dość często występowały ironiczne uwagi odnośnie sposobu bycia i niektórych wypowiedzi ww. Wiele krytycznych wypowiedzi załogi i pozostałych pasażerów dotyczyło narzekań Rozalii Ochab na rzekomo trudne warunki materialne jej rodziny. Zapytana o wysokość emerytury swojej i męża odpowiedziała,

^o Wpisane odręcznie.

¹ Edward Ochab (1906–1989) – 1950–1957 i 1960–1964 sekretarz KC PZPR, od marca do października 1956 r. I sekretarz. Od 1964 do 1968 r. przewodniczący Rady Państwa.

że mąż otrzymuje 11 tys. zł, a ona 2,5 tys. zł z tytułu pracy w przeszłości jako pielęgniarka, co wywołało liczne negatywne komentarze załogi podkreślającej, iż pensje pielęgniarek są niższe od jej emerytury. Szczególne oburzenie załogi wywołała wypowiedź R. Ochabowej na temat eksterminacji ludności żydowskiej w okresie okupacji, w którym – jak stwierdziła – Polacy wydawali Żydów w ręce Niemców oraz sami ich również mordowali.

W Dunkierce R. Ochabowa zgubiła paszport, który następnie zwrócono jej przez posterunek miejscowej policji.

Dokument nr 2

Dyrektor Departamentu III^a
(płk St. Morawski²)

Warszawa, dnia 1 grudnia 1972 roku

Tajne
Egz. nr 1^b

Notatka

W kręgu osób zwolnionych ze stanowisk partyjnych i państwowych oraz b[yl]ych wyższych oficerów MON wyodrębniły się trzy grupy.

Uwidacznia się to w:

- utrzymywaniu kontaktów i organizowaniu towarzyskich spotkań;
- prowadzeniu dyskusji na tematy polityczne i ekonomiczne;
- wzajemnej wymianie informacji;
- udostępnianiu i zachęcaniu do przeczytania „interesujących materiałów” (niektóre książki, artykuły z prasy zachodniej, niepublikowane opracowania autorów krajowych);
- konsultacji „opracowań własnych”.

Grupa I

Wilhelm Billig³, Roman Zambrowski⁴ i Edward Ochab.

– Najaktywniejszym spośród ww. jest Wilhelm Billig. Utrzymuje on kontakty m.in. z Edmundem Pszczołkowskim⁵, Władysławem Bieńkowskim⁶, Stanisławem Mileckim⁷, Adamem Mellerem⁸, Henrykiem Różańskim⁹, Leonem

^a Poniżej odręczny podpis.

^b Numer egzemplarza wpisano odręcznie.

² Stanisław Morawski – od listopada 1971 r. do grudnia 1973 r. dyrektor Departamentu III MSW.

³ Wilhelm Billig (1906–1985) – 1951–1955 podsekretarz stanu w Ministerstwie Poczty i Telegrafów, 1955–1956 w Ministerstwie Łączności, następnie Pełnomocnik Rządu ds. Wykorzystania Energii Jądrowej, usunięty w 1968 r.

⁴ Roman Zambrowski (1909–1997) – 1945–1963 członek Biura Politycznego KC PPR/PZPR, 1956–1963 sekretarz KC PZPR, 1963–1968 wiceprezes Najwyższej Izby Kontroli.

⁵ Edmund Pszczołkowski (1904–1997) – 1954–1956 minister rolnictwa, w 1956 r. przewodniczący Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, 1963–1964 ambasador PRL w ZSRR, następnie do 1967 r. w Pakistanie.

⁶ Władysław Bieńkowski (1906–1991) – 1956–1959 minister oświaty.

⁷ Stanisław Milecki (1909–1982) – 1951–1967 wiceminister handlu wewnętrznego.

Chajnem¹⁰, Wiktorem Kubarem¹¹ oraz profesorami: Bronisławem Mincem¹², Jerzym Pniewskim¹³ i Stefanem Żółkiewskim¹⁴.

– W. Billig pracuje obecnie nad nowym opracowaniem o roboczym tytule: „Przyczynki do marksistowskiej teorii rozwoju społeczeństwa”. W jednym z rozdziałów tego opracowania zamierza dokonać sumarycznej oceny współczesnego socjalizmu z podkreśleniem „występujących wypaczeń w działalności władz w państwach socjalistycznych” oraz poddać krytyce teorii Marksa i Lenina, jako „przestarzałe i nie sprawdzające się w czasie”.

– W. Billig i R. Zambrowski w konsultacji z E. Ochabem przygotowują materiały do opracowania historii ruchu robotniczego w Polsce, zwłaszcza KPP. Opracowanie to ma stanowić replikę na opracowywaną historię ruchu robotniczego w Polsce przez komisję redakcyjną powołaną przez KC PZPR.

– W dyskusjach prowadzonych w kręgu W. Billiga nadal lansowana jest teza, że gospodarka nasza nie wytrzyma tak wysokiego tempa inwestycji i „być może kryzys nastąpi w roku przyszłym”. (W ubiegłym roku przepowiadali, że „krach” nastąpi w połowie 1972 r.).

Wypowiedzi cechuje z reguły krytyczny stosunek do podejmowanych inicjatyw przez władze i wyczekiwanie na „symptomy kryzysu”.

Często powtarzają różne plotki, zwłaszcza na tematy personalne, oraz informacje zaczerpnięte z RWE.

– W. Billig przez okres kilku tygodni (w październiku–listopadzie br.) przebywał u syna w Danii. Spotkał się tam m.in. z b[yłym] prof. Instytutu Badań Jądrowych Bronisławem Burasem¹⁵ (pracującym w duńskim odpowiedniku IBJ), synami Antoniego Alstera¹⁶ i kilku innych emigrantami z Polski.

Grupa II

Jerzy Albrecht¹⁷, Julian Kole¹⁸ i Henryk Kotlicki¹⁹.

⁸ Adam Meller – 1957–1965 przedstawiciel PRL przy Biurze ONZ w Genewie, 1966–1968 (do 22 kwietnia) dyrektor Departamentu II (Azja) MSZ (departament ten obejmował Chiny, Wietnam i Komisję Rozjemową w Korei).

⁹ Henryk Różański (1913–1989) – w 1945 r. wiceminister przemysłu.

¹⁰ Leon Chajn (1910–1983) – 1945–1949 wiceminister sprawiedliwości, 1953–1957 wiceminister pracy i opieki społecznej, 1945–1961 sekretarz generalny Stronnictwa Demokratycznego, 1965–1976 dyrektor Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

¹¹ Wiktor Kubar (1910–1982) – do 1951 dyrektor naczelny Centralnego Zarządu Przemysłu Poligraficznego, następnie wiceprezes Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Poligraficznego i Księgarstwa.

¹² Bronisław Minc (ur. 1913) – 1946–1952 dyrektor Centralnego Urzędu Planowania i Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, następnie pracownik naukowy Szkoły Głównej Planowania i Statystyki.

¹³ Jerzy Pniewski (1913–1989) – fizyk jądrowy, pracownik Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁴ Stefan Żółkiewski (1911–1991) – 1956–1959 minister szkolnictwa wyższego.

¹⁵ Bronisław Buras – fizyk, pracownik Uniwersytetu Warszawskiego, w 1968 r. wyemigrował z PRL.

¹⁶ Antoni Alster (1903–1968) – 1954–1956 I zastępca przewodniczącego Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, 1956–1962 wiceminister spraw wewnętrznych, 1962–1967 wiceminister gospodarki komunalnej.

¹⁷ Jerzy Albrecht (1914–1992) 1956–1961 sekretarz KC PZPR, 1960–1968 minister finansów.

¹⁸ Julian Kole (1908–1998) – 1951–1969 wiceminister finansów.

¹⁹ Henryk Kotlicki (1904–1985) – dyrektor generalny w Ministerstwie Finansów.

Najlichniesze kontakty utrzymuje J. Albrecht. Kontaktuje się on m.in. z Janem Frey-Bieleckim²⁰, Stefanem Antosiewiczem²¹, Janem Góreckim²², Stanisławem Mileckim, Henrykiem Różańskim i Arturem Starewiczem²³ (w czasie jego przyjazdów do Warszawy).

Poprzez H. Różańskiego i St. Mileckiego mają kontakt na W. Billiga.

– J. Albrecht, J. Kole i H. Kotlicki uważani są w tym środowisku za ekspertów z dziedziny gospodarczej.

– W grupie tej lansowane są opinie, że:

- zamrożenie cen jest chwilowym zapobieżeniem inflacji;
- dokonywane podwyżki płac zachwieją równowagą rynkową;
- nakłady inwestycyjne przekraczają realne możliwości państwa;
- w połowie 1973 r. wystąpią zapewne niemałe trudności, co doprowadzić może do konfliktu władz ze społeczeństwem. (W roku ubiegłym – podobnie jak w grupie I – przepowiadali, że kryzys nastąpi latem br.).

– W rozmowach przewija się nadzieja i oczekiwanie na ewentualny kryzys, który umożliwiłby im powrót na poprzednio zajmowane stanowiska.

Grupa III

Bronisław Bednarz²⁴, Ignacy Blum²⁵, Jan Drzewiecki²⁶, Jerzy Fonkowicz²⁷ i Fryderyk Malczewski.

Najlichniesze kontakty z b[yłymi] wyższymi oficerami utrzymują Bronisław Bednarz i Fryderyk Malczewski.

– Większość z nich zajmuje postawę wyczekującą.

– W rozmowach na tematy polityczne i ekonomiczne powtarzają często opinie wypowiedane przez osoby z grup I i II.

Opracowano w Wydziale III Departamentu III MSW

²⁰ Jan Frey-Bielecki (1916–1994) – w 1945 r. szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, 1945–1946 szef WUBP w Krakowie, 1954–1966 zastępca dowódcy Wojsk Lotniczych ds. Obrony Przeciwlotniczej, 1956–1962 dowódca Wojsk Lotniczych i Obrony Przeciwlotniczej Kraju, 1962–1963 Główny Inspektor Lotnictwa WP. W 1968 r. przesunięty w stan spoczynku.

²¹ Stefan Antosiewicz (1918–1998) – 1954–1959 wiceminister spraw wewnętrznych.

²² Jan Górecki (ur. 1910) – 1950–1952 wiceprezes NIK, 1953–1957 wiceminister kontroli państwowej, 1956–1957 kierownik tego ministerstwa, 1959–1968 dyrektor generalny w Ministerstwie Finansów.

²³ Artur Starewicz (ur. 1917) – 1954–1956 sekretarz Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1963–1971 sekretarz KC PZPR, 1971–1978 ambasador PRL w Wielkiej Brytanii.

²⁴ Bronisław Jan Bednarz (1924) – 1962–1965 zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego WP. W 1968 r. przesunięty w stan spoczynku.

²⁵ Ignacy Blum (1913–1994) – szef Zarządu Propagandy GZP WP. W 1968 r. przesunięty w stan spoczynku.

²⁶ Jan Drzewiecki, właściwie Holzer (ur. 1921) – szef Zarządu I Sztabu Generalnego WP. W 1968 r. przesunięty w stan spoczynku.

²⁷ Jerzy Henryk Fonkowicz (1922–1997) – szef Departamentu Kadr MON po październiku 1956 r., potem w służbie dyplomatycznej (m.in. attaché w Helsinkach). W 1968 r. przesunięty w stan spoczynku.